

obicima jedino je i moguće govoriti svim slojevima govora odjednom i stezati glasnike, nužno uzastopne, u čvrste cjeline. Međutim glasničke preinake nisu bilo kakve, nego unapri jed programirane. Pravila su tih programa utisnuta u govornoj memoriji kao i sva druga govorna pravila i ona ne samo da dopuštaju fonemu da se ostvaruje na različite načine, nego ga i obvezuju na to. To su operatori izvedbenih transformacija koji, budući da su poznati, svaku preobrazbu mogu sigurno vratiti u izvorni oblik.

Nameće se usporedba glasničkih preinaka u riječima sa sintaksom u rečenicama. Sintaksa sređuje odnose među riječima u rečenici u vremenskoj, sintagmatskoj osi preinačujući oblike riječi prema tim odnosima. I glasnički se nizovi u sintagmatskoj osi u riječi prilagođuju jedan drugome i riječi kao cjelini. U svom organskom govoru govornik nije svjestan glasničkih nefonemskih preinaka, baš kao što nije svjestan ni sintakse. I jedno i drugo doživljava kao zadanost koju se ne može birati čim se hoće govoriti. I sintaktička usklađivanja riječi i glasnička usklađivanja duboko su i čvrsto ukorijenjena u općem, u jezičnim i govornim univerzalijama iz kojih izrastaju posebnosti, i to bitne i jasno vidljive iz drugoga govora. Po tim je posebnostima više nego po ičem drugom govor lozinka kojom se prepoznaju autohtoni govornici i po kojoj se prepoznaje autentičan govor.

Želimo li ući u neki drugi govor - strani ili svoj standardni - moramo od prve dokučiti tu lozinku i usvojiti je kako bismo tom govoru što izravnije prodrli u srž.

S a ž e t a k

Ivo Škarić. Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 801.4:808.62 izvorni znanstveni članak, primljeni za tisak 15. siječnja 1987.
Alterations of sounds

The article treats and amply exemplifies the idea that the character of pronunciation of a language is essentially determined by special rules for alterations of sounds within a word; these rules are analogous to the syntactic ones which alterate words within a sentence.

RADI SE IPAK O NEČEM DRUGOM

Pavle Ivić

Na moj odgovor Dragutinu Ragužu (Jezik 33, str. 78-87) osvrnuo se akademik Radoslav Katičić člankom *O čem se zapravo radi* (Jezik 33. 113-118). Drago mi je što ovoga puta imam za sagovornika tako istaknutog stručnjaka, čoveka koji nesumnjivo stoji u samim vrhovima jugoslovenske lingvistike. Razgovor s oponentom takvih kvaliteta daje diskusiji ozbiljnost i težinu. Ako bi se mojim stavovima odista mogli suprotstaviti jaki argumenti, on bi ih svakako umeo naći. Sa zadovoljstvom konstatujem da ih nije našao.

Katičić je svoje izlaganje zamislio i izveo kao opravdanje žestoke reakcije Raguževe, koja je daleko prešla granice korektnosti u naučnoj polemici. Neću se upuštati u to da li je dobro ili plemenito opravdavati ljutnju kao pobudu u diskusiji, prenoseći takve emocije na

čitaocima, niti u pitanje da li ljutnja navodi na mudre postupke, ili na kakve drukčije.¹ Ovdje je bitno nešto drugo: Katičićev zaključak da je Raguževa reakcija bila "primjerena" zasniva se na njegovom objašnjenju "O čem se zapravo radi". Po mom dubokom uverenju, to objašnjenje promaša istinu. Mesto njega ponudiću drugo.

Može se dogoditi da rodoljubivo nastrojeni autori prečute poneku nedragu istorijsku činjenicu, ili da izauđu sa privlačnim zaključcima nedovoljno oslonjenim na podatke. Javnost zadovoljno aplaudira i saživljava se s takvim viđenjima, a ako se ko drzne da podseti na fakta, to se dočekuje kao svetogrđe. Tako je u izvesnim krugovima primljen i moj članak u *Revue des études slaves*. Kroz napis Dragutina Raguža jeknuo je glas uvredene publike kojoj su dirnuli u iluzije.

U mom pomenutom članku ukratko je ispričan istorijat književnih jezika na srpsko-hrvatskom jezičkom tlu, uz stalno poređanje situacija na raznim stranama i uz sistematski napor da se uočene krupne razlike objasne istorijskim okolnostima. Takva se analiza neizbežno sukobila sa dva raširena, ali netačna mišljenja:

da je geografski obuhvat hrvatskog imena i svesti bio pre preporoda u 19. v. isti kao danas;

da su Hrvati imali novoštokavski standardni jezik već od sredine 18. v.

Pokazavši da kod katolika srpskohrvatskog jezika nije bilo zajedničke hrvatske svesti sve do 19. v., bio sam u mogućnosti da objasnim zašto se književnojezička rascepanost tako tvrdokorno održavala u doba tzv. pokrajinskih književnosti. Uzrok je upravo u nadmoći regionalne svesti nad zajedničkom. Utvrdivši da pre druge polovine 19. v. nije bilo standardnog jezika ni kod Srba ni kod Hrvata doveo sam u vezu formiranje takvog jezika s istorijskim uslovima koji su se najzad bili stekli (društveni razvoj, uspon građanske klase, diversifikacija struka, prodor domaćeg jezika u administraciju i u sve razgranatije školstvo).

Moje opovrgavanje dveju ukorenjenih velikih zabluda raspalilo je gnev vatrenog Dragutina Raguža. O tome se zapravo radi, a ne o onim znatno suptilnijim aspektima problematike u kojima Katičić traži objašnjenje Raguževe žestine. Da bi se shvatilo da je tako, dovoljno je uporediti njihova dva teksta u Jeziku. Katičić, učenjak izuzetnih kvaliteta, imao je snage da se uzdigne iznad vladajućih iluzija. On izjavljuje: "Argument mu je (Iviću) da je hrvatsko ime imalo ograničeniju rasprostranjenost. Nema dvojbe da je tako." (Jezik 33, str. 115). "Za njega (Ivića) važno je da istakne kako je srpskohrvatsko područje u 18. st. klasičan primjer nepostojanja standardnog jezika. Dakako! Tko i pomišlja da to niječe?" (RES LVII/4, 1985, str. 673; moj prevod sa francuskog). U dve središnje tačke spora Katičić je u stvari na mojoj strani. S ovim pada njegova odbrana Raguževe žestine.

¹ Uredništvo Jezika kao da želi negovati ljutnju. U 4. svesci 33. godišta ono mi na tri mesta pripisuje stavove koji mogu iritirati hrvatsku publiku: „o srpskom porijeklu Dubrovnikâ" (str. 113 – upor „Ovaj je odlomak dodalo uredništvo zbog aktualnosti teme"), „o dubrovačkoj književnosti kao djelu srpske književnosti" (str. 128), „On *sada* [podvukao P. I.] izričito kaže da Marin Držić nije bio Srbin" (str. 128) – kao da sam ikad tvrdio ili implicirao da je bio. Dovoljno je pročitati moj tekst u 3. sv. Jezika 33 da bi se videlo da nijedan od navedenih pogleda nije moj. Uostalom, pažljiviji čitalac lako će otkriti još nešto: uredništvo samo *sugerira* svojoj publici netačne predodžbe o mojim shvatanjima, ali nigde *ne tvrdi izričito* da su to moja shvatanja. Za slučaj potrebe odstupnica je osigurana. Ja se na sve ovo neću ljutiti. Drugi imaju razloga da se ljute. Pre svega čitaoci koje uredništvo dovodi u zabludu. A osim njih, ljutiće se budućnost. Hteli mi to ili ne, ova polemika ide u istoriju naše nauke. Časopis Jezik izlaziće još dugo, vrlo dugo i buduća pokolenja njegovih čitalaca žaliće što se nekadašnje uredništvo njihovog časopisa nije odnosilo prema vlastitom dostojanstvu sa više pažnje.

Skoro svi argumenti koje je sâm Katičić izeno u svom članku izloženi su opširnije u njegovom prilogu u RES; ja na njih odgovaram podrobno u tom časopisu. Ovde ću biti kratak.

Moj članak u RES ("Razvoj književnog jezika na srpskohrvatskom jezičkom području") bavi se istorijom književnog jezika, a ne književnosti. Eto, zbog toga se ja ne osvrćem na najraniju glagoljašku (i najraniju srpsku) književnost, od kojih su "došli do nas tek neznatni ulomci", nedovoljno za ozbiljne zaključke o jeziku. Izvan moje teme ostaje i "književni razvoj u Hrvata" u srednjem veku, ali o njihovom „književnojezičnom razvoju“ saopštavam više nego sam Katičić u svojim sintetskim delima, tematski uporedivim s mojim napisom u RES.

Nisam zanemario "višenarječnu uzajamnost" u doba pokrajinskih književnosti. Naprotiv, dao sam (RES LVI, 320) svoje viđenje modaliteta te uzajamnosti, njenih uzroka i ograničenja. Doduše, nisam "pratio od stope do stope... postupan razvoj prema jezičnoj standardizaciji", i to iz više razloga: to dosad nije učinio niko, a ne može se ni učiniti bez predradnji kojih nema u hrvatskoj naučnoj literaturi; sam taj razvoj bio je pun protivrečnih zbivanja, budući da su međudijalekatski uticaji mahom bili efemerni sve do preporoda.

Ne shvatam otkuda Katičiću mišljenje "da se ne osvrće(m) na hrvatski razvoj sve do narodnog preporoda". Prosto brojanje redova posvećenih srpskoj problematici do Vuka i hrvatskoj do Gaja dovoljno je za konstataciju da nesrazmere nema. Ne stoji ni da proces standardizacije kod Hrvata "ocenjuje(m) ... kriterijima preuzetim od Karadžićeve reforme". Oslonio sam se, eksplicitno, na poznatu Brozovićevu definiciju standardnog jezika i na paralele koje pružaju veliki evropski jezici.

Nije tačno da ja uzimam kao da je "svako slovinsko, ilirsko, dalmatinsko ili slavonsko iskazivanje nehrvatsko". Takav zaključak izvodim samo za područja i epohe za koje nemamo hrvatskog "iskazivanja", ili je ono nedovoljno pouzdano i u istim mah neuporedivo rede od drukčijih izjava.²

Ističući da zajednički jezik i konfesija nisu dovoljni za objašnjenje konstituiranja katolička srpskohrvatskog jezika u hrvatsku naciju u 19. v., Katičić kaže: "Uzroci su tomu dublji i treba ih tražiti u prošlim stoljećima, u vezama koje je stvorila upravo starija književnost". Hijerarhija pojava tu je izvrnuta. Jezik i vera su kudikamo dublja etnička obeležja nego starija književnost. Štaviše, onda kad je ta književnost zaista delovala integrativno (a nije uvek), to je bilo upravo na temelju zajedničkog jezika i vere. Posle njih po značaju dolazi državna pripadnost, državno-pravna tradicija vezana s imenom države koje tako često teži da se pretvori u ime njenih stanovnika. Taj moment objašnjava prodor hrvatskog imena u kajkavske krajeve u 17. v; bez tog događaja ne bi bio moguć pobednički pohod tog imena kroz štokavske predele u 19. v., pohod čije je polazište bio upravo Zagreb. Tu leži i odgovor

² Striktna merila u jednom slučaju obavezuju na takva merila uvek. Navešću jednu ilustraciju. Srednjovekovno slovensko stanovništvo u današnjoj Vojvodini, mom zavičaju, nigdje u mojim radovima nije nazvano srpskim, iako je sigurno da je govorilo štokavski i da odande „ima i starih vijesti o pravoslavnim crkvama i manastirima“ (E. Katičić, članak „Hrvati, jezik“, u štampi u EJ). Lako je moguće da su se ti pravoslavni štokavci nazivali Srbima, ali za to nema dokaza i ja to ime na njih ne primenjujem. Uostalom, više puta sam isticao, za razliku od nekih drugih autora, među njima i P. Skoka, da je u većem delu Vojvodine pre seoba u 15–16. v. prevladavao mađarski živalj. Nije moje da sastavljam spisak takvih primera iz mojih radova; pažljiv čitalac lako će uočiti u kojim sve kontekstima nije upotrebljen naziv „srpski“. Uveren sam da svaki narod zaslužuje nauku koja poštuje svedočanstvo podataka.

na Katičićevu primedbu da "nema ni jezičnih ni konfesionalnih razloga zbog kojih bi Zagorci i Međimurci u 19. st. iznenada postali isti narod s Dubrovčanima i katoličkim Hercegovcima, a drugi nego slovenski Štajerci". Zajednička veroispovest podrazumeva, naravno, i zajedničku crkvu. Katolička crkva, ta izvanredno moćna organizacija, naročito agilna baš u doba protivreformacije, postavljala je sebi krupne zadatke kojima su regionalne pregrade često stajale na putu. Ne tako retko budući klerici iz raznih istojezičnih predela sticali su obrazovanje u istim školama. Knjige koje je objavljivala crkva pretendovale su na što širi krug čitalaca, a to je davalo povoda za jezičko podešavanje. Istaknuti redovnici upućivani su na rad u predele dalje od zavičaja. Već je u naučnoj literaturi, pored ostalog i u spisima R. Katičića, naglašavan značaj kompleksa ustanova sv. Jeronima u Rimu (kaptola, gostinca, obrazovnog zavoda) za zbližavanje i povezivanje ljudi iz raznih krajeva "Ilirika", i to upravo onih ljudi čije je uticaj na formiranje kolektivnih shvatanja bio najjači. Na takav je način delovao i zavod za "ilirske" mladiće u Loretu kod Ancone. Iz svih tih kontakata proizašlo je dosta lepih "ilirskih" ili "slovinskih" izjava umnih i rodoljubivih ljudi. Sve je to, zajedno sa još ponekim sadržajima starije literature, a također i s migracijama koje su mešale stanovništvo, stvaralo pogodno zemljište za buduće okupljanje svih katolika "Ilirika" u hrvatsku naciju, ali nije bilo dovoljno ni za zajedničku etničku svest u narodnim masama (niti "ilirsku" niti koju drugu), ni za jedinstvenu književnost ni za književno-jezičko objedinjavanje. Preokret je došao tek sa 19. vekom, kad su promenjene prilike stvorile potrebne uslove. Šta je i tada imalo presudnu važnost, pokazuje ishod zbivanja: u hrvatsku naciju okupili su se svi oni, i samo oni, koji su bili povezani dvostrukom sponom vere i jezika.

U vezi s mojim terminom "katolici srpskohrvatskog jezika" Katičić izjavljuje da "treba Ivića sasvim izravno upitati smatra li on doista da su oni prije hrvatskog narodnog preporoda bili bliski jedni drugim samo kao svim drugim katolicima, kao govornici srpskoga ili hrvatskoga... jezika samo kao svim drugim govornicima toga jezika". Na izravno pitanje odgovoriću izravno: pitanje je krivo postavljeno. Logičke implikacije termina "katolici srpskohrvatskog jezika" su jasne. Samo oni koji su posedovali oba atributa pripadali su datoj celini. Ostali katolici nalazili su se s druge strane jezičke barijere, a ostali govornici istog jezika bili su odvojeni verskom razlikom.

U Jeziku 33, str. 86, izrazio sam mišljenje da je dobro podržavati među sinonimima "ono što je zajedničko, osim kad se protivi živim jezičkim navikama date sredine" i dodao da se sam "u Srbiji zalažem za takvu politiku". Katičić na str. 116. tvrdi da "to dovodi do nesigurna zamuckivanja i onemogućuje da se crpe iz punoće bogatstva vlastite jezične tradicije". Radi se konkretno o sledećem. Meni su podjednako bliski oblici osim i sem, sedam sati i sedam časova, moramo raditi i moramo da radimo, ali – kad nema posebnih stilskih razloga za drukčiji postupak – ja radije biram prvu varijantu u takvim parovima, onu što spaja, a ne onu što razdvaja. Inače, ne pada mi na pamet da upotrebljavam reči i oblike koji su mi tuđi, niti to ikome preporučujem. Gde je tu prostor za nesigurno zamuckivanje? Ono počinje onda kad se od ljudi zahteva da se služe "kovanicama, neobičnijim riječima i ... tvorbama kojih razumijevanje traži stanovit jezikotvoran napor", kad se forsira ono "što ne leži spremno i ponuđeno na pladnju pamćenja" (v. Jezik XXI, str. 87) – kao da je svrha jezika da se na njemu isprobava domišljatost. Zamuckivanje neminovno dolazi kad se mesto žive, svima poznate reči uvodi odavno

izobičajena, pocrpena "iz punoće bogatstva vlastite jezične tradicije". Kad se narušava celovit i stabilan terminološki sistem unošenjem novoizmišljenih izraza s ambicijom da oni zamene termine učvršćene upotrebom kroz više pokolenja. Kad se zaboravlja da takva praksa izaziva zabunu kod nedužnih ljudi uvaljenih u nedoumicu da li je značenje stare i nove reči jednako ili različito, ili koja je od tih reči "pravilna". Kad se lome jezičke navike svoje sredine i u isti mah kidaju veze s Evropom i širokim svetom samo zato što je to jedini način da se okrenu leđa istojezičnoj braći. Zamuckivanje je dar što ga svom narodu donose ljudi za koje jezik nije toliko sredstvo za što lakše opštenje u društvu koliko polje za voluntarističke zahvate, opravdavane jednom u suštini romantičarskom koncepcijom. To su stvarni problemi danas u Hrvatskoj. Suprotne opasnosti, one od nekakvog ujednačavanja, nema na vidiku.³

Naravno, na samim Hrvatima je da biraju pravac svog razvoja. Moje je samo da izrazim svoje mišljenje i da podsetim da se taj razvoj vrlo neposredno tiče i Srba u Hrvatskoj, a posredno i Hrvata van Hrvatske.

Radoslav Katičić i ja razilazimo se u pogledima na pojedina pitanja. Utoliko sam više dužan da s poštovanjem istaknem njegovu veliku istorijsku zaslugu: bez obzira na neizbežne nedoslednosti, on je prvi u svojoj sredini imao moralne i intelektualne snage da se distancira od zabluda o nekadašnjoj rasprostranjenosti hrvatskog imena i o vremenu standardizacije jezika. On će ostati zabeležen kao rodonačelnik modernijeg i naučnijeg, realističkog pravca mišljenja. Budućnost je na njegovoj strani.

S a ž e t a k

Pavle Ivić, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd
UDK 808.62:800.853 (091), stručni članak, primljen za tisak 15. prosinca 1986.

Il ne s'agit pas de cela

Après avoir réfuté les objections de M. Radoslav Katičić (Jezik 33, 113–116), l'auteur insiste sur le danger que comporte la tendance à substituer des néologismes ou des archaïsmes aux lexèmes ayant une tradition bien établie dans la langue vivante. De pareilles interventions font obstacle à l'évolution naturelle de la langue et imposent l'incertitude et des hésitations aux sujets parlants.

³ U svojoj „napomeni o Ivićevu članku” (Jezik 33, str. 128) glavni i odgovorni urednik Jezika Stjepan Babić mi zamera što nisam odgovorio na njegove argumente u Jeziku XVI, „posebno str. 135”. Nisam to učinio tada (1969. godine) iz dva razloga. Posle mučnog iskustva s mojim prethodnim člankom, koji je tadašnje uredništvo Jezika pod neopravdanim izgovorima dugo odbijalo da štampa (v. Jezik XVI, str. 128), nisam imao volje da trošim vreme na pisanje teksta koji neće biti objavljen. A nije mi ni izgledalo naročito potrebno da opovrgavam neuverljiva Babićeva izvođenja. Ali ako on zaista misli da sam ja tada „odustao da brani[m]” svoja shvatanja, ja ću mu sa zadovoljstvom odgovoriti – naravno, ukoliko mi on obeća da će moj tekst štampati.